

Development of criminal legislation in the way of protection of water resources in the nineteenth century

Розвиток кримінального законодавства у сфері охорони водних ресурсів у XIX столітті

Inna Berdnik

Keywords:

criminal legislation, water resources, water, nature, natural resources, environment.

Ключові слова:

кримінальне законодавство, водні ресурси, вода, природа, природні ресурси, навколишнє середовище.

Кінець XVIII – початок XIX ст. припадає на період інтенсифікації розвитку промисловості та урбанізаційних процесів унаслідок промислового перевороту. Суспільство перестає бути орієнтованим виключно на примноження земельних ресурсів як об'єктів власності, виникає вільний найм, що, в свою чергу, призводить до розквіту підприємництва.

Цей процес досить різко позначився на стані навколишнього середовища, адже зі збільшенням кількості та потужності підприємств зростає їх негативний вплив на оточуючі природні ресурси: у вигляді шкідливих викидів у повітря, воду та ґрунтові покриви. Таке забруднення наносило досить відчутну шкоду, перш за все, самій природи, а також здоров'ю людини і народному господарству.

Змінити дану ситуацію було вирішено шляхом внесення відповідних змін до законодавчих актів, які регулювали основні сфери права Російської імперії. Слід наголосити, що оскільки переважна частина території України в означений період входила до складу Російської імперії, всі зміни та законодавчі перетворення, які відбувалися з ініціативи імперських владних структур, ставали обов'язковими і для українців.

Російське законодавство даного періоду продовжувало регулювати питання охорони природи і окремих її компонентів переважно шляхом захисту державних економічних інтересів, тобто різних форм власності. Можна прослідкувати, що російське природоохоронне право позначене значним впливом, як рівнем економічного та політичного розвитку держави, так і різноманіттям природних ресурсів імперії, одним з яких була і залишається вода.

Вода як необхідна умова нормального функціонування суспільства, привертала увагу російського законодавця у двох аспектах:

- по-перше, як важлива умова життєдіяльності людини, тобто ресурс, який використовується в повсякденному житті та виробництві;
- по-друге, як один із головних шляхів транспортування.

Саме такі два критерії і визначали розвиток всього водоохоронного законодавства в Російській імперії.

Важливим нормативним документом другої половини XIX ст. був Статут шляхів сполучення (у ред. 1857 р.), присвячений регулюванню відносин між суб'єктами, які здійснюють рух по воді, контролю за ними з боку уповноважених органів, питанням утримання судів та заходами боротьби із забрудненням водойм і порядку розслідування справ про порушення правил судноплавства¹.

Проте все ж пріоритетним завданням для правотворців залишалася розробка теоретичних положень та практичних рекомендацій з боротьби із забрудненням джерел питного водопостачання та визначенні виду та міри покарання за порушення вимог користування громадським водоймами. Зазначені поло-

¹ Свод законов Российской империи, повелением государя императора Николая Первого составленный. Издание 1916 года / Россия. Законы и постановления. – Т. 12. Ч. 1 : Устав путей сообщения ; Общий устав российских железных дорог. – 1916. – С. 235.

ження детально були регламентовані в «Уложении о наказаниях уголовных и исправительных» 1845 р. (в ред. 1885 р.) та «Уставъ о наказанияхъ, налагаемыхъ мировыми судьями» 1864 р. (з доповненнями від 1879 р.).

«Уложение о наказаниях уголовных и исправительных» – перший кримінальний кодекс в історії Росії, який набув чинності з 1846 року. Як нормативно-правовий акт Уложення являло собою кодифікований звід норм, які регулювали як загальні питання кримінального права, так і покарання за окремі кримінальні проступки. Зокрема, відповідальності за водні правопорушення були присвячені:

1. Глава «О нарушении правилъ для охранения чистоты воздуха и безвредности воды», яка включала в себе статті:

«1053. Если кто-либо построить, признанныя по законамъ вредными для чистоты воздуха или безвредности воды, Фабрику, мануфактуру или заводъ въ городе, или хотя и вне города, но выше онаго по теченію реки или протока, то сіи заведенія уничтожаются на счетъ виновнаго, и онъ подвергается денежному взысканію отъ пятидесяти до ста рублей.

Устроенныя такимъ же образомъ или не въ надлежащемъ отдаленіи отъ мясныхъ рядовъ бойни, также уничтожаются на счетъ виновныхъ и они за сіе, а равно и за неименіе при бойняхъ ямъ для помещенія нечистоты и за несвалку нечистоты въ такія ямы, подвергаются денежному взысканію отъ пятидесяти до ста рублей.

1057. Кто въ городахъ или селеніяхъ будетъ въ рекахъ, каналахъ, источникахъ или колодцахъ, изъ коихъ жители того места берутъ для внутренняго употребленія воду, мочить конопли или ленъ, иди же инымъ какимъ-либо образомъ портить воду, тотъ, смотря по важности произведенной имъ порчи и нанесеннаго чрезъ то вреда и по другимъ, более или менее увеличивающимъ или уменьшающимъ вину его обстоятельствамъ, подвергается: денежному взысканію, въ городахъ отъ одного до двадцати пяти рублей, а въ селеніяхъ отъ двадцати пяти копеекъ до трехъ рублей.

Когдажь онъ, хотя и безъ умысла сделать вредъ общественному здоровью, будетъ въ воду бросать вещества ядовитыя или сильнодействующія и вредныя, то приговаривается за сіе къ заключенію въ тюрьме на время отъ трехъ до шести месяцевъ.

За учиненіе сего, съ намереніемъ лишить кого-либо жизни, виновный подвергается наказанію, въ статье 1924 сего Уложенія за предумышленное убійство определенному»².

2. Глава «О нарушеніи правилъ благоустройства и хозяйства въ городахъ и селеніяхъ», яка закріплювала наступні норми:

«1523. Кто будетъ, бросая нечистоты какого-либо рода, засорять реки и источники, надъ которыми устроены города или селенія, тотъ подвергается за сіе денежному взысканію: въ городахъ отъ десяти до пятнадцати, а въ селеніяхъ отъ пяти до десяти копеекъ, смотря по обстоятельствамъ, более или менее увеличивающимъ или уменьшающимъ вину его.

Тому жъ взысканію подвергаются и те, которые такимъ же образомъ засоряють колодцы, или же имея обязанность чистить оные и содержать въ исправности, сего не исполняютъ.

Въ случае, когда отъ проступковъ въ сей статье означенныхъ, произойдетъ важная порча воды, виновный подвергается взысканію или наказанію, определенному въ статье 1057 сего Уложенія.

1333. Кто въ городе устроить въ рекахъ и каналахъ тони для рыбной ловли, или же купальни, безъ дозволенія надлежащаго начальства, тотъ за сіе подвергается, сверхъ уничтоженія сихъ заведеній на его счетъ, денежному взысканію отъ трехъ до десяти рублей»³.

Слід зауважити, що значна частина злочинів, об'єктом посягання яких були окремі компоненти природи, в подальшому були перенесені в «Уставъ о наказанияхъ, налагаемыхъ мировыми судьями». Цей документ став четвертою частиною «Судебного устава» 1864 р., в якому встановлювалася відповідальність за найменш тяжкі проступки. Так, Глава четверта «О проступкахъ противъ общественнаго благоустройства» містила статті:

² Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года / Издано проф. Имп. Училища правоведения Н.С. Таганцевым. – 5-е изд., доп.. – САНКТ-ПЕТЕРБУРГ: тип. М. Стасюлевича, 1886. – С. 412.

³ Там само. – С. 453.

«52. За засариваніе рекъ, каналовъ, источниковъ или колодцевъ бросаніемъ въ нихъ камней, песку и т. п. веществъ, отъ которыхъ не можетъ последовать порчи воды, а равно за неисполненіе обязанности чистить колодцы и содержать ихъ въ исправности, виновные подвергаются: денежному взысканію яе свыше десяти рублей).

53. За проведеніе подземныхъ трубъ отъ помойныхъ ямъ, заводовъ или отхожихъ местъ въ городскія трубы, виновные подвергаются: денежному взысканію не свыше ста рублей.

Въ случае проведенія такихъ трубъ въ реки или каналы, виновные подвергаются тому же взысканію вдвое).

57. За охоту, а также рыбную или иную ловлю въ запрещенное время, въ недозволенныхъ местахъ, запрещенными способами, или безъ соблюденія предписанныхъ правилъ, равно какъ за разореніе птичьихъ гнѣздъ, или продажу дичи, добытой въ недозволенное время, виновные подвергаются: денежному взысканію не свыше двадцати пяти рублей.

Примечаніе. Дѣйствіе сей статьи, относительно лова рыбы, не распространяется на те местности, для которыхъ востановлены особыя по сему предмету правила.

Дополненіе (по прод. 1876). Определенному въ сей стать взысканію и, сверхъ того, отобранію всей добычи подвергаются виновные въ нарушеніи правилъ о производствѣ Устьшскаго тюленьяго промысла. Означенное взысканіе определяется съ каждой лодки, въ которой находились нарушители).

111. За порчу воды въ местахъ, где ее берутъ для внутренняго употребленія, моченіемъ льна или конопли, сваливаніемъ или выливаніемъ нечистотъ, или же бросаніемъ вредныхъ веществъ, когда притомъ не было умысла нанести вредъ общественному здравію, виновные подвергаются: аресту не свыше семи дней, или денежному⁴.

Такимъ чиномъ, «Уставъ о наказаніяхъ, налагаемыхъ мировыми судьями» здебільшого деталізував склади злочинів, які були відомі кримінальному законодавству того часу.

В подальшому заборона на будівництво в містах і вище за течією річок шкідливих промислових об'єктів була закріплена в «Уставе о промышленности (фабричной, заводской и ремесленной и Устав пробирный)» 1893 р. та «Уставе строительном» (вид. 1900 р.).

«Уставъ о промышленности» в ст. 68. закріпив норму: «Запрещается строить въ городахъ и выше городовъ по теченію рекъ и протоковъ мануфактуры, фабрики и заводы, вредные чистоте воздуха и воды.

По закону безусловно воспрещены къ устройству въ городахъ лишь некоторыя, особо указанная заведенія, какъ, напр., пороховыя заводы, качеюльныя заведенія, бойни и проч.; остальные же промышленныя заведенія могутъ быть устраиваемы въ городахъ условно, т. е. при условіяхъ принятія меръ, обезпечивающихъ безвредность таковыхъ заведеній для окружающаго населенія въ отношеніяхъ гигиеническомъ и санитарномъ»⁵.

Близькою за змістом є ст. 165-1 «Устава строительного»: «Заводы для изготовленія взрывчатыхъ веществъ должны отстоять отъ железныхъ и проезжихъ дорогъ, судоходныхъ рекъ и каналовъ и всякаго рода строеній на разстояніи не менее четырехсотъ сажень <...>»⁶.

Робота з удосконалення та кодифікації російського кримінального законодавства завершилися прийняттям «Уголовного уложения» 1903 р., яке стало останнім кодифікованим кримінально-правовим актом Російської імперії. Серед складів злочинів, які посягали на встановлений порядок охорони вод від забруднення, належали наступні:

«220. Виновный въ порче воды, служащей для питья или для водопоя, бросаніемъ, сливаніемъ, выливаніемъ, спускомъ въ нее или моченіемъ въ ней веществъ, делающихъ воду непригодною для питья или

⁴ Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями: с дополнениями по 1 января 1879 г.: с прил. мотивов и извлечений из решений Уголовного кассационного департамента Сената / сост. Н.С. Таганцевым [авт. предисл. Н.С. Таганцев] ; изд. 2-е, перераб. и доп. – С.-Петербург: Тип. М. Стасюлевича, 1879. – VIII, с. 156.

⁵ Устав о промышленности (фабричной, заводской и ремесленной и Устав пробирный); изд. 3-е. – Изд. Юрид. кн. магазина Н.К. Мартунова, 1909. – С. 358.

⁶ Устав строительный / А.А. Количев. – Изд. юрид. кн. магазина В.П. Анисимова, 1911. – С. 365.

водопоя, наказується: арестомъ на срокъ не свыше одного месяца или денежною пенею не свыше ста рублей.

Если вследствие такой порчи воды она сделалась вредною для здоровья людей, то виновный наказується: арестомъ или денежною пенею не свыше пятисотъ рублей.

261. Виновный въ самовольномъ и несогласномъ съ правилами объ устройстве канавъ и другихъ водопроводныхъ сооружений на чужихъ земляхъ для осушительныхъ, оросительныхъ и обводнительныхъ целей пользованіи какъ самими этими сооружениями, такъ и отведенною подъ нихъ землею или находящеюся въ нихъ водою, тамъ, где эти правила действуютъ, наказується: денежною пенею не свыше пятидесяти рублей.

Если виновнымъ не исполнены правила относительно пользованія водою изъ водовместилища, на которое распространяется действие закона о пользованіи водами для орошенія земель въ Закавказье, то онъ наказується: арестомъ на срокъ не свыше одного месяца или денежною пенею не свыше ста рублей.

Сему же наказанію подлежитъ въ Закавказье виновный: 1) въ засариваніи такого водовместилища, или въ допущеніи въ него скота, или въ перегоне скота, или въ переезде черезъ оное въ месте, для сего не назначенному 2) въ неисполненіи обязанностей по содержанію такого водовместилища или оросительнаго сооружения; 3) въ производстве посева или насаждений, воспрещенныхъ правилами объ охраненіи упомянутыхъ водовместилищъ»⁷.

Також Глава «О нарушеніяхъ постановленій о надзоре за промыслами и торговлею» регулювала питання законного розміщення промислових об'єктів:

«311. Хозяинъ завода, фабрики, ремесленнаго или торговаго заведенія или заведывающій оными, виновный въ томъ, что не устроилъ въ такомъ заведеніи приспособления, предписаннаго закономъ или обязательнымъ постановленіемъ для предупрежденія заразы воздуха, воды или почвы, наказується: арестомъ на срокъ не свыше трехъ месяцевъ или денежною пенею не свыше трехсотъ рублей.

383. Виновный въ неисполненіи установленной закономъ или обязательнымъ постановленіемъ обязанности содержать въ исправности колодцы наказується: денежною пенею не свыше десяти рублей.

384. Виновный въ томъ, что въ пределахъ округа охраны источниковъ минеральныхъ водъ и целебныхъ минеральныхъ грязей, безъ надлежащаго разрешенія или безъ предварительнаго въ установленный срокъ заявленія местному горному начальству, произвелъ такія работы, для исполненія коихъ требуются указанная разрешеніе или заявленіе, или возобновилъ пріостановленныя или производилъ воспрещенный тою же властью упомянутыя работы, наказується: арестомъ на срокъ не свыше трехъ месяцевъ или денежною пенею не свыше трехсотъ рублей.

385. Виновный въ проведеніи трубы для отвода нечистотъ въ реку или каналъ, где сіе воспрещено закономъ или обязательнымъ постановленіемъ или въ непредназначенную для сего городскую трубу, наказується денежною пенею не свыше двухсотъ рублей»⁸.

Досить вагомий вплив на розвиток водоохоронних норм справив інтенсивний розвиток нафтовидобування. Так, у травні 1904 р. було затверджено «Правила об ограждении Каспийско-Волжскихъ водныхъ путей отъ загрязненія нефтью». Даний Законъ передбачав низку заходів із недопущення потрапляння нафтопродуктів у воду під час їх транспортування, зберігання і використання на водному транспорті з одночасним визначенням міри покарання за їх порушення.

Таким чином, питання про розвиток кримінального законодавства у сфері охорони водних ресурсів фундаментально не досліджувалися. Це зумовлено тим, що: ці питання розглядалися у відриві від історичного розвитку суспільства; Україна долала свій шлях до самостійності, суверенітету та державності у найскладніших історичних умовах.

⁷ Уголовное уложение 1903 г. // Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1904. Собрание третье. Т. XXIII. – № 22706.

⁸ Там само.

Анотація

Статтю присвячено історичним аспектам розвитку кримінально-правової охорони водних ресурсів у ХІХ столітті. В ній здійснюється екскурс у минулі історичні часи з метою з'ясування етапів розвитку кримінального законодавства України у сфері кримінально-правової охорони водних ресурсів. Зроблено висновки щодо розвитку кримінального законодавства у сфері охорони водних ресурсів, які фундаментально не досліджувалися.

Summary

The article is devoted to the historical aspects of the development of criminal law protection of water resources in the nineteenth century. The purpose of the article is to find out the stages of development of Ukrainian criminal legislation in the field of criminal law protection of water resources. Conclusions, regarding the development of criminal legislation in the field of water resources protection, are made.

Використана література:

1. Об изменении правил от 27 мая 1904 г. об ограничении Каспийско-Волжских водных путей от загрязнения нефтью // Дело. – 8 марта – 6 мая. – 1913. – 32 с.
2. Свод законов Российской империи, повелением государя императора Николая Первого составленный. Издание 1916 года // Россия. Законы и постановления. – Т. 12. Ч. 1 : Устав путей сообщения ; Общий устав российских железных дорог. – 1916. – 505 с.
3. Уголовное уложение 1903 г. // Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1904. Собрание третье. – Т. XXIII. – № 22706.
4. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года / Издано проф. Имп. Училища правоведения Н. С. Таганцевым. – 5-е изд., доп. – САНКТ-ПЕТЕРБУРГ: тип. М. Стасюлевича, 1886. – 714 с.
5. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями: с дополнениями по 1 января 1879 г.: с прил. мотивов и извлечений из решений Уголовного кассационного департамента Сената / сост. Н.С. Таганцевым [авт. предисл. Н.С. Таганцев]. – изд. 2-е перераб. и доп. – С.-Петербург: Тип. М. Стасюлевича, 1879. – VIII. – 332 с.
6. Устав о промышленности (фабричной, заводской и ремесленной и Устав пробирный). – изд.: 3-е. – Изд. Юрид. кн. магазина Н.К. Мартунова, 1909. – 627 с.
7. Устав строительный / авт. А.А. Количев. – Изд. юрид. кн. магазина В.П. Анисимова, 1911. – 522 с.

Inna Berdnik,

*Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Criminal Law and Justice, Law Faculty
"Chernihiv National Technological University"*